

dr hab. Iwona Krycka-Michnowska
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej
Wydział Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Warszawski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Bożeny Pindus „Polskie tematy
w twórczości księcia Piotra Wiaziemskiego (1817-1831)”
napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Urszuli Cierniak, prof. UJD**

Literatura dokumentu osobistego od lat jest przedmiotem pogłębionych studiów uczonych. Zasadniczy zwrot w badaniach naukowych w tym obszarze nastąpił w drugiej połowie ubiegłego stulecia, gdy ego-dokumenty przestały być traktowane jedynie jako zapis realiów epoki oraz materiał źródłowy umożliwiający rekonstrukcję biografii pisarza i interpretację jego twórczości. Zaczęto je wówczas rozpatrywać jako pełnowartościowy tekst usytuowany na osi łączącej dokumentaryzm i literackość.

Przedłożona do recenzji praca „Polskie tematy w twórczości księcia Piotra Wiaziemskiego (1817-1831)” Pani Mgr Bożeny Pindus podejmuje problematykę, która wpisuje się w intensywnie rozwijające się badania nad dokumentem osobistym oraz relacjami polsko-rosyjskimi. W centrum dociekań Doktorantka stawia twórczość nietuzinkowej postaci rosyjskiej kultury XIX w. – księcia Piotra Wiaziemskiego – arystokraty, pisarza, publicysty, krytyka, tłumacza i intelektualisty, wreszcie przyjaciela Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina. Przedmiotem badań czyni dzienniki, wspomnienia oraz korespondencję Wiaziemskiego z Aleksandrem Turgieniewem, głównym celem rozprawy zaś jest opracowanie polskich tematów w dokumentach osobistych księcia oraz ukazanie zmian zachodzących w jego postawie pod wpływem kontaktów z polskim środowiskiem kulturalnym, współczesnymi mu pisarzami polskimi, znajomości polskiej literatury, a także podróży. Ponadto – jak stwierdza Autorka – chodzi jej „o odkrycie, w jakim stopniu poznawanie przez Piotra Wiaziemskiego, mało lub pobieżnie zbadanych w tamtych czasach kart przeszłości kultury Polski przyczyniło

się do jego ewolucji intelektualnej oraz do lepszego zrozumienia przezeń przemian cywilizacyjnych obu krajów w wieku XIX” (s. 14).

Jak przekonująco dowodzi na podstawie zaprezentowanego stanu badań, temat kontaktów Wiaziemskiego z Polską nie był dotąd poddawany głębszemu namysłowi, a zagadnienie to nadal pozostawia szerokie pole możliwości analityczno-interpretacyjnych. Choć podejmowali je m.in. Aleksander Brückner, Samuel Fiszman, Wacław Lednicki, później zaś – Andrzej Kępiński i Ryszard Łużny, od ponad dwudziestu lat nie powstały całościowe, szeroko zakrojone badania nad dokumentami osobistymi Wiaziemskiego. Doktorantka eksploruje więc obszar stosunkowo słabo zgłębniony, co stanowi niewątpliwą atut dysertacji.

Rozprawa doktorska posiada starannie przemyślaną i konsekwentnie realizowaną strukturę. Składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów z wyodrębnionymi w nich podrozdziałami, streszczeń w języku polskim i angielskim, zakończenia oraz bibliografii.

W rozbudowanym wstępie Autorka dysertacji zaprezentowała rzetelnie opracowany stan badań oraz uzasadnienie wyboru tematu, sformułowała przedmiot i cel pracy, a także wyznaczyła jej ramy metodologiczne oraz strukturę.

W problemowym centrum rozdziału pierwszego (*Twórczość Piotra Andriejewicza Wiaziemskiego w świetle teorii ego-dokumentów*, s. 21-35) Doktorantka umiejscawia spuściznę literacką Wiaziemskiego. Skupia uwagę na genezie oraz poetyce jego wspomnień, listów i autobiografii, poddając je analizie w oparciu o teorię ego-dokumentu. Pani Mgr Pindus wykazuje się dobrą znajomością literatury przedmiotu: przywołuje i omawia analityczne konstatacje licznych badaczy i teoretyków dokumentu osobistego, m.in. Andrzeja Cieńskiego, Małgorzaty Czermińskiej, Romana Zimanda, Andrieja Tartakowskiego, Jacoba Pressera, Anity Cątek. Zakres wybranych przez nią teorii i opracowań jest przemyślany, starannie umotywowany i dobrze wpisuje się w ramy zaproponowanej koncepcji rozprawy doktorskiej, choć z pewnością mógłby zostać poszerzony, chociażby o klasyczne prace dotyczące autobiografii i dziennika Philippe’a Lejeune’a czy też teorii listu Stefanii Skwarczyńskiej.

O dobrym warsztacie i kompetencjach Autorki dysertacji świadczy napisany ze swadą rozdział drugi (*„Там живут холодные и лживые люди”*. *Recepcja Polaków w Rosji przed wiekiem XIX* (s. 36-61), dotyczący recepcji Polaków w Rosji w ciągu wieków. Pani Mgr Pindus proponuje wieloaspektową interpretację podjętej przez siebie tematyki, wykorzystując zwłaszcza perspektywę odsłanianą przez komparatystykę kulturową oraz imagologię. Swe rozważania rozpoczyna od naszkicowania teorii stereotypu oraz mitu, inspirując się m.in. poglądami Bronisława Malinowskiego, Jana Bystronia, Swietłany Falkowicz, Aleksandra Lipatowa, Magdaleny Reksć. Następnie prezentuje obszerny rys historyczno-kulturowy, dobrze

operując wielością przywoływanych przez siebie kontekstów. W sposób kompetentny, a zarazem interesujący, omawia proces kształtowania się negatywnych stereotypów Polaki i Polaków, umiejętnie posiłkując się opracowaniami poświęconymi relacjom polsko-rosyjskim autorstwa Andrzeja Kępińskiego, Aleksandra Lipatowa, Jana Orłowskiego, Urszuli Cierniak i wielu innych badaczy. W oparciu o analizę dokumentów piśmiennictwa staroruskiego i dziejów nowożytnych bada uwarunkowania historyczne, geopolityczne oraz kulturowe kształtowania się stereotypowych sądów, zwraca uwagę na procesy i zjawiska, które wpłynęły na mitologizację obustronnych kontaktów oraz wzajemnych wyobrażeń w poszukiwaniu mechanizmów je kształtujących i modyfikujących.

W kolejnym, trzecim rozdziale rozprawy („*Зачем забывши славу пускаешься в Варшаву?*” – *Piotra Wiaziemskiego droga do Polski* (s. 62-88) Doktorantka skupia uwagę na biografii i sylwetce Piotra Wiaziemskiego, poddając namysłowi czynniki, które go ukształtowały: dom rodzinny, środowisko, w którym wzrastał, postaci, które miały największy wpływ na formowanie się osobowości księcia oraz jego horyzontów intelektualnych. Opisuje edukację Wiaziemskiego, a także system wychowawczy obowiązujący w rosyjskich rodzinach arystokratycznych na początku XIX w. W centrum refleksji stawia atmosferę intelektualną w Rosji początku XIX w., omawia udział Wiaziemskiego w różnorodnych towarzystwach literackich, a także wczesne lata służby państwowej. Analizuje ponadto jego dorobek pisarski, zwłaszcza wczesną aktywność literacką oraz publicystyczną. Autorka rozprawy dobrze uzasadnia swe ustalenia analityczne i syntetyczne, wykazuje się dociekliwością badawczą, a zaproponowane przez nią analizy są przemyślane, przeprowadzone w sposób kompetentny i solidny, co pozwala jej wyciągać prawidłowe wnioski.

W dalszej części dysertacji (rozdział IV. „*Его иссохшие листы еще хранят свой запах нежный...*” – *Piotr Wiaziemski i literatura polska* (s. 89-127) Doktorantka omawia polskie przyjaźnie literackie Wiaziemskiego, który po przyjeździe do Królestwa Polskiego związał się ze środowiskiem intelektualno-artystycznym, zwłaszcza z Julianem Ursynem Niemcewiczem oraz jego otoczeniem. Jak dowodzi na podstawie analizy dokumentów osobistych Wiaziemskiego, nawiązał on trwałe przyjaźnie z przedstawicielami polskiej elity artystycznej oraz literackiej, m.in. z Franciszkiem Morawskim – prawnikiem, wojskowym, generałem dywizji i literatem, marszałkiem sejmu Wincentym Korwin-Krasińskim, pianistką Marią Szymanowską, kompozytorem, dyrygentem i pedagogiem Józefem Kołakowskim, malarzami Aleksandrem Ostrowskim oraz Walentym Wańkowiczem, wreszcie z Adamem Mickiewiczem. Autorka rozprawy nie tylko rekonstruuje polskie znajomości oraz przyjaźnie księcia, ale również dokonuje korekty ustaleń innych badaczy.

Przybliża ponadto działalność translatorską oraz krytycznoliteracką podejmowaną przez Wiaziemskiego. Jak ilustruje na licznych przykładach, książę był aktywnym tłumaczem polskiej literatury i krytykiem, „który silnie oddziaływał na proces życia literackiego w Rosji poprzez czynny udział w polemikach i walkach literackich” (s. 111). Wskazuje na jego prekursorskie poglądy na nowoczesny przekład, trafnie analizuje i komentuje tłumaczenia. Przy tej okazji należy zauważyć, że Autorce dysertacji udaje się zachować krytyczną postawę analityczną, cenny w pracy naukowej dystans wobec obiektu badań oraz dorobku innych. Świadczą o tym formułowane przez nią polemiczne komentarze, dostrzeganie niewykorzystanych pól badawczych oraz korygowanie błędnych ustaleń. Doktorantka rzeczowo wypowiada się o dokonanych przez Wiaziemskiego przekładach bajek Ignacego Krasickiego i Franciszka Morawskiego, zwracając uwagę nie tylko na ich walory, ale także niedociągnięcia. Przy okazji drobiazgowej analizy stosunku księcia do poezji Mickiewicza zauważa, że Wiaziemski wypowiadał się „na temat współczesnej literatury polskiej, jej roli dla kulturowego zbliżenia narodu rosyjskiego i polskiego, a także znaczenia autora *Sonetów* dla piśmiennictwa” (s. 121).

W kolejnym rozdziale (V. „*Legandy i echa Rzeczypospolitej*”- polskie obrazy historyczne Piotra Wiaziemskiego, s. 128-180) Pani Mgr Pindus podejmuje udaną próbę analizy rosyjsko-polskich kontaktów politycznych na początku XIX w. Punktem wyjścia do rozważań staje się zarysowanie sytuacji kulturowej i politycznej w Królestwie Polskim, a następnie Doktorantka ukazuje ewolucję stosunku Wiaziemskiego do spraw polskich w oparciu o jego korespondencję z Turgieniewem oraz *Notatniki*. Jak udaje się jej ustalić, początkowo Wiaziemski negatywnie wypowiadał się o Polakach, a w jego listach dominowały ambiwalentne uczucia, stopniowo jednak niechęć zmieniała się w ciekawość. Autorka pracy dowodzi, że „trzyletni pobyt Wiaziemskiego w Polsce zmienił go z młodziutkiego poety w dojrzałe myślącego człowieka, w pełni świadomego swoich politycznych przekonań” (s. 143).

Następnie Mgr Pindus przybliża kwestię stosunku księcia do polskiego patriotyzmu, polskich elit oraz historii. Jak pokazuje, Wiaziemski pozostawia w swych dokumentach osobistych wyraziste, subiektywne portrety przedstawicieli polskiej elity początku XIX w., m.in. księżnej Izabeli Czartoryskiej czy też hrabiny Anny Potockiej. Doktorantka odnotowuje ewolucję jego poglądów wyrażającą się m.in. w coraz wyraźniejszym dostrzeganiu nieetycznego traktowania Polaków przez władze rosyjskie oraz sugerowaniu, by odrzucić wzajemną wrogość i uprzedzenia. Zwraca również uwagę na wyjątkowość pozycji księcia, który, choć nie żywił szczególnej sympatii wobec Polaków walczących w powstaniu listopadowym, w odróżnieniu od Puszkina czy Żukowskiego nie potępił go.

Ostatni, szósty rozdział rozprawy („*Все это было, и как в смутном сне мерещатся дневные впечатления*” – *Polska w refleksji podróżniczej Wiaziemskiego*) Autorka poświęca namysłowi nad obrazami Polski w refleksji podróżniczej Wiaziemskiego. Swoje rozważania rozpoczyna od przywołania szerokiego kontekstu, referuje prace poświęcone dziennikom podróży oraz ich charakterystyce, a także samemu podróżowaniu i zmianom w podejściu do niego. Następnie skupia uwagę na notatkach podróżnych Wiaziemskiego, dokonując analizy sposobów opisu polskiej przyrody, pejzaży, spotkań z ludźmi, dalej zaś bada stosunek księcia do polskiej kultury ludowej, tradycji, obyczajów i obrzędów. Wśród ważniejszych konkluzji, które formułuje, należy przypomnieć taką oto: „Początkowo znużony i zdystansowany jako podróżnik, Wiaziemski stopniowo zanurza się [...] w polską kulturę, chłonie polską historię i pokazuje, jak bardzo chciałby, żeby jego kraj miał tyle wolności i sprawiedliwości, ile jej mają Polacy. Taka metamorfoza Wiaziemskiego jako podróżnika to jeszcze jeden dowód na jego przeniknięcie polskością i zrośnięcie się z krajem, do którego przybył jako zwycięzca, a wyjechał, jeśli nawet nie jako całkowicie podbity, to na pewno jako oswojony przez Polskę i bardzo przyjazny jej i Polakom” (198-199).

W zakończeniu Autorka rozprawy formułuje trafne wnioski wskazujące na ewolucję stosunku Wiaziemskiego do Polski i Polaków, gdzie początkową kontestację i stereotypowe podejście z czasem zastępuje akceptacja, a następnie współczucie.

Na podkreślenie w pracy zasługuje obszerna bibliografia, która uwidocznia włożony w dysertację wysiłek oraz staranność przeprowadzonej przez jej Autorkę kwerendy. Rozbudowane przypisy świadczą o erudycji Doktorantki, choć czasem przesadnie obciążają wywody, odwracają uwagę czytelnika od meritum oraz utrudniają lekturę i skupienie się na głównym temacie. Niekiedy zresztą są to dygresje zbyteczne, gdyż dotyczą postaci dobrze znanych bądź takich, o których łatwo można uzyskać informacje.

Oceniana rozprawa zwraca uwagę rzetelnością analityczną, ładem kompozycyjnym oraz dobrym stylem narracji. Jej Autorka wykazuje się dobrą znajomością podejmowanej przez siebie tematyki oraz biegłością w korzystaniu z bogatej literatury przedmiotu. W poszczególnych rozdziałach wprowadza i objaśnia stosowane przez siebie kategorie/pojęcia, wszechstronnie i rzeczowo prezentuje tło kulturowe oraz historyczne, a następnie przechodzi do analizy i interpretacji zagadnień szczegółowych. Doktorantka wykazuje się dociekliwością badawczą, a zaproponowane przez nią analizy są przemyślane oraz przeprowadzone w sposób solidny i kompetentny. Autorka dysertacji wykazuje się umiejętnością puentowania swych wywodów celnymi obserwacjami i wnioskami. Jeden z kluczowych mówi o tym, iż „Ego-dokumentalna twórczość Wiaziemskiego dowiodła, że dzięki pobytowi w Królestwie Polskim

stał się on [...] jedną z osób, które odegrały ważną rolę w intensyfikacji kontaktów kulturalnych polsko-rosyjskich tamtych czasów, a na poziomie aktywności twórczej Piotr Andriejewicz wyrósł do rangi znakomitego znawcy i krytyka literatury polskiej oraz komentatora polskich spraw” (s. 202).

Swoją opinię o rozprawie chciałabym zakończyć kilkoma uwagami dotyczącymi jej strony formalnej oraz przygotowania językowego. Praca jest napisana staranną polszczyzną, dobrym stylem, choć odnoszę wrażenie, że Doktorantce zabrakło czasu, aby dopracować tekst pod względem stylistycznym. Pośpiech dostrzegalny jest zwłaszcza w końcowej części rozprawy, gdzie nagminnie zdarzają się różnorakie potknięcia językowo-stylistyczne.

- 1) W pracy pojawiają się błędy leksykalne i lapsusy, jak: „Taki stan rzeczy stanowił początek stereotypów” (s. 36), „W konsekwencji wyobrażeń ludowych...” (s. 41), „Pierwszy rozbiór odbył się...” (s. 52), „pochłaniał mowę polską” (s. 106), „poruszał się... w wyższych sferach społecznych” (s. 197), „Kierował swoją uwagę w kierunku...” (s. 225), „postawa ewaluowała” i in.
- 2) Dostrzec w niej można literówki, błędy interpunkcyjne, gramatyczne, „połykanie” wyrazów zarówno w tekście, jak i w przypisach, liczne powtórzenia wyrazów, rzadziej – cytatów. Czasem, jak choćby na s. 120 („...jednak rozwlekłość tłumacza wpłynęła tym razem korzystnie na klarowność morału zawartego w utworze sens rozważań kamienia”) trudno jest dociec sensu prowadzonych wnurzeń.
- 3) Na s. 50 wkradł się błąd w imieniu Kantemira: zamiast Antioch mamy Anton.
- 4) Zdarzają się po dwa odsyłacze, różne czcionki w przypisach itp.

W przypadku publikacji książkowej tekst wymagałby solidnej pracy redakcyjnej, jednak pomimo usterek oceniam rozprawę wysoko.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska „Polskie tematy w twórczości księcia Piotra Wiaziemskiego (1817-1831)” Pani Mgr Bożeny Pindus jest rzetelnym studium problemowym, którego Autorka wykazała się dobrą znajomością podjętej przez siebie tematyki, oryginalnością myślenia, dociekliwością badawczą, odpowiednim rozeznaniem w literaturze przedmiotu, należyłą orientacją w zakresie metodologii oraz umiejętnościami warsztatowymi. W moim przekonaniu rozprawa spełnia warunki określone w obowiązującej ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym, dlatego rekomenduję jej Autorkę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Iwona Krycka-Michnowska

Warszawa, 5.07.2023 r.